

Przemiany potrzeb tożsamościowych w kontekście wyzwań współczesności. Na przykładzie mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim

Andrzej Nikitorowicz

ORCID: 0000-0002-7581-0724

Państwowa Uczelnia Zawodowa w Suwałkach*

Streszczenie: Artykuł w części teoretycznej dotyczy tożsamości mniejszości, jej rewitalizacji oraz rozumienia, czym są potrzeby tożsamościowe. Zwrócono uwagę na pogranicze jako szczególne miejsce kształtowania tożsamości, w szczególności tożsamości etnicznej i narodowej. W części drugiej artykułu przedstawiono transformację potrzeb tożsamościowych „Ukraińców z Podlasia”. Jest to bardzo ciekawa i wyjątkowa grupa, która podjęła wysiłek rewitalizacji swojej tożsamości i w ostatnich latach przeszła specyficzną ewolucję potrzeb tożsamościowych: od całkowitego braku potrzeby identyfikacji narodowej i pojawienia się silnych potrzeb asymilacji do polskości i białoruskości, przez potrzeby związane z rewitalizacją, instytucjonalizacją i autonomią do widocznych potrzeb równego, podmiotowego traktowania, edukacji i integracji. Chociaż artykuł dotyczy mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim w Polsce, to jego wyniki w sposób uniwersalny odnoszą się do przemian tożsamości mniejszości etnicznych i narodowych we współczesnych społeczeństwach. Opisana w artykule ścieżka transformacji potrzeb tożsamościowych odnosi się do wielu mniejszości i grup etnicznych funkcjonujących we współczesnych demokracjach w Europie i na świecie.

Słowa kluczowe: pogranicze, tożsamość etniczna, tożsamość narodowa, potrzeby tożsamościowe, mniejszość etniczna; mniejszość narodowa.

N owoczesne społeczeństwo cechuje się powszechną zmiennością i niestalością. W takiej rzeczywistości tożsamość również podlega tym samym tendencjom. Stąd wskazuje się na jej zmienność, płynność i często efemeryczność, gdyż w przeciwnym razie mogłaby stanowić przeszkodę w rozwoju. Obecnie każdy z nas osiąga i tworzy własną tożsamość, może ją zmieniać i dostosowywać do konkretnych potrzeb i sytuacji. Te tendencje, choć w mniejszym stopniu, dotyczą również tożsamości etnicznej i narodowej. One także podlegają ciągłym zmianom, przebudowaniom, często są „niedokończone”. Taka sytuacja ma miejsce zwłaszcza na pograniczu.

* andniki@wp.pl

Celem mojego artykułu jest przedstawienie swoistej ewolucji potrzeb tożsamościowych i samej tożsamości grupy mniejszościowej na pograniczu. Faktem oczywistym, ale i wartym podkreślenia, jest to, że potrzeby tożsamościowe zmieniają się wraz z rozwojem danej tożsamości. Całkowicie inne potrzeby ma grupa, gdy jej tożsamość dopiero się kształtuje, a inne, gdy występuje silna, ukonstytuowana i rozpowszechniona w regionie tożsamość etniczna czy narodowa. W tym kontekście chciałbym odpowiedzieć na następujące pytania: jaka była tożsamość Ukraińców Podlasia i ich potrzeby tożsamościowe? Jaką drogę, ewolucję tożsamości i potrzeb tożsamościowych przeszła mniejszość ukraińska w województwie podlaskim w ciągu ostatnich 40 lat? Jaka jest dzisiaj tożsamość Ukraińców Podlasia i jakie są jej potrzeby tożsamościowe? Starając się odpowiedzieć na te pytania, należałoby przeprowadzić odrębne i zakrojone na szeroką skalę badania potrzeb tożsamościowych nie tylko mniejszości ukraińskiej, ale i wszystkich mniejszości w województwie podlaskim. W związku z tym, że obecnie takich badań brak, odpowiedzi na te pytania będę starał się udzielić na podstawie zastanych badań historycznych, socjologicznych oraz własnych. Badania te przeprowadziłem w 2011 roku, chcąc poznać proces rewitalizacji mniejszości ukraińskiej w regionie oraz w latach 2015–2016, kiedy starałem się ustalić wpływ wojny w ojczyźnie ideologicznej mniejszości ukraińskiej na jej tożsamość. Te dwie tury badań polegały na przeprowadzeniu kilkudziesięciu wywiadów pogłębionych oraz na analizie wytworów kulturowych tej grupy. W niniejszym artykule, ze względów objętościowych, ale także chcąc zachować oryginalny charakter tekstu, będę korzystał głównie z podsumowań tych badań, starając się wyciągać nowe wnioski w kontekście potrzeb tożsamościowych mniejszości na pograniczu. Dążyłem przede wszystkim do zarysowania i ukazania nowego problemu badawczego związanego z występowaniem oraz przemianami potrzeb tożsamościowych na pograniczach. W przyszłości zamierzam przeprowadzić pogłębione i skoncentrowane na tym problemie badania w regionie.

Zanim przejdę do opisywania przemian potrzeb tożsamościowych mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim, chciałbym przybliżyć podstawowe kategorie i koncepcje, do których będę się odwoływał, analizując przemiany potrzeb tożsamościowych danej mniejszości na pograniczu. Tymi pojęciami są: pogranicze, tożsamość w kontekście pogranicza oraz potrzeby tożsamościowe.

Pogranicze – tożsamość – potrzeby tożsamościowe

Na początku warto zaznaczyć, że w Polsce pogranicze powszechnie jest rozumiane jako fenomen terytorialny zróżnicowany kulturowo, ewentualnie zlokalizowany obok granicy państwowej. Poszczególne stanowiska badaczy różnią się przede wszystkim rozłożeniem akcentów w kwestii, czy pogranicze jest tylko fenomenem

społeczno-kulturowym związanym z sytuacją zamieszkiwania obok siebie dwóch lub więcej zbiorowości zróżnicowanych kulturowo, czy też dodatkowo odnosi się do różnorodnych postaci międzyetnicznego współżycia (Kłoskowska, Szczepański, Golka, Machaj, Babiński, Sadowski, Kurczewska, Nikitorowicz i inni). Marian Golka wymienia następujące właściwości pogranicza: współwystępowanie wielu odmiennych wzorców i wytworów kulturowych, wzajemne przejmowanie wartości i wytworów kulturowych, tworzenie nowych wzorców kulturowych w efekcie ich przenikania, zakłócenia albo rozbicie subiektywnej świadomości przynależności państwowej i narodowościowej, niechęć do precyzowania własnej świadomości, akceptowanie swoistości małych ojczyzn i własnej autonomii, labilność świadomości i poglądów oraz poczucie dyskomfortu wobec konieczności dokonywania wyboru (Golka, 2010). Irena Machaj w *Encyklopedii socjologii* podkreśla, że „pogranicze oznacza obszar, na którym kontaktują się ze sobą dwie lub większa liczba grup odmiennych kulturowo. Deficycyjnymi cechami pogranicza są więc: obszar, kontakt społeczny i przenikanie kultur. W praktyce badawczej wyodrębnia się pogranicze jako szczególny rodzaj obszaru oraz pogranicze jako specyficzne zjawisko społeczno-kulturowe” (Machaj, 2000, s. 125). Ten całościowy kształt kontaktów międzykulturowych realizowanych na obszarach pogranicznych w połączeniu z treściami społecznymi, kulturowymi i dynamizmem kontaktów wielu kultur jest nazywany „pogranicznością”. „Pograniczność dotyczy przekraczania granic usytuowanych na społecznym obszarze pogranicza. Przekraczania granic stanowią fenomen, którego ważność i znaczenie można zauważyć przede wszystkim w następstwie dłuższego procesu badań realizowanych na społecznych obszarach pograniczy. Pograniczność jest dynamicznym wymiarem pogranicza, jest przejawem wielości wysiłków jednostkowych i zbiorowych skierowanych na przekraczanie granic, na poznanie innych w połączeniu z tworzeniem koniecznych ku temu warunków instytucjonalnych” (Sadowski, 2008, s. 22). Pogranicze tworzy specyficzną kulturę. „Oferta kultury pogranicza przewyższa granice, czyniąc je rozwojowymi i życiodajnymi dzięki przejściu od reakcji do interakcji, od zamknięcia do otwarcia. Dzięki wzajemnemu zauważaniu się, zainteresowaniu, podjęciu współpracy, ustawicznemu odkrywaniu i doświadczaniu siebie, dialogowaniu i negocjowaniu, przy jednoczesnym rozwijaniu umiejętności obrony i ochrony własnych wzorców, norm i wartości, kreuje się współczesny człowiek wielowymiarowy, ustawicznie kształtujący umiejętność funkcjonowania na pograniczach społecznych, kulturowych, psychicznych, intelektualnych, artystycznych czy politycznych” (J. Nikitorowicz, 2017, s. 141).

Moim zdaniem, istotą pogranicza jest jego zróżnicowanie, zmienność, wystawienie na „inność” i „obcość” (kulturową) i niejako przymus akulturacji, przekraczania granic. Mogłoby się wydawać, że w nowoczesnych, otwartych społeczeństwach XX i XXI wieku kategoria pogranicza będzie zanikać, ale ona

w niesamowity sposób uległa odrodzeniu. Jak piszą Jałowicki i Kaprański, „pogranicze powróciło zwycięsko z wojny, jaką wydała mu nowoczesność. Powróciło jednak radykalnie odmienione. Można odnieść wrażenie, że znajduje się teraz wszędzie, tracąc swój pierwotny, przestrzenny wymiar” (Jałowicki, Kaprański, 2011, s. 28). Pogranicza i związane z nimi aspekty społeczne, świadomościowe i tożsamościowe przestały być wyłączną domeną styku państw narodowy czy danych regionów, a stały się zjawiskiem, które możemy coraz częściej spotkać w dużych miastach całej Polski. Dlatego uważam, że badania prowadzone na pograniczach i wyciągane z nich wnioski mogą mieć w nowoczesnych, pluralistycznych i zróżnicowanych społeczeństwach uniwersalny charakter.

W aspekcie analiz i badań związanych z pograniczem województwo podlaskie (północno-wschodnie oraz wschodnie pogranicze Polski) stanowi wyjątkowy obszar w obrębie całego kraju, niezwykle atrakcyjny także z punktu widzenia realizacji badań nad tożsamością etniczno-narodową mieszkańców. Każde pogranicze jest terenem specyficznym, a jego specyfika warunkowana jest wprost różnorodnością zamieszkującej ten obszar ludności i jej religii, kultury oraz przynależności narodowej. Właśnie te różnice kulturowe, których istnienia większość mieszkańców województwa jest świadoma oraz ciągły i długotrwały kontakt z „innymi” budują szczególny klimat tego miejsca (Sadowski, 2006). Co więcej, na wschodnim pograniczu stykają się i przenikają nawzajem nie tylko kultury i działania sąsiednich krajów i narodów, ale również dwie odmienne cywilizacje: Wschodu i Zachodu; Zachodu najogólniej kojarzonego z racjonalnością, indywidualizmem czy nauką oraz Wschodu, któremu przypisuje się irracjonalność, kolektywizm i mistycyzm.

Województwo Podlaskie jest obszarem, na którym sąsiadują ze sobą Polacy, Białorusini, Litwini, Ukraińcy, Rosjanie, Żydzi, Tatarzy, Romowie, katolicy, prawosławni oraz muzułmanie. Jest to jedyne województwo w Polsce, w którym przedstawiciele mniejszościowego wyznania stanowią na wielu obszarach większość obywateli. Tworzy to niepowtarzalną mieszankę kontaktów międzykulturowych oraz szansę na rozwój społeczeństwa wielokulturowego i obywatelskiego. Północno-wschodnie pogranicze Polski jest nietypowe również z tego względu, że sąsiadujące tu ze sobą mniejszości narodowe oraz etniczne stanowią tak samo rdzenną ludność tych obszarów, jak i Polacy. Ewenement ów sprawia między innymi, że „obcy” na Podlasiu nie są związani z napływem ludności czy emigracją, są najczęściej wielopokoleniowo zakorzenieni na tych obszarach, są „tutejsi”. Te specyficzne i wyjątkowe warunki prowadzą do powstawania specyficznej tożsamości.

Tożsamość traktuję jako twórczy wysiłek podmiotu, trud racjonalnych wyborów i łagodzenia emocji, dialog wewnętrzny zmniejszający napięcia i sprzeczności pomiędzy elementami stałymi, odziedziczonymi, wynikającymi z zakotwiczenia społecznego w rodzinie i społeczności lokalnej, identyfikacji z osobami

i grupami znaczącymi, symbolami i wartościami rdzennymi, a elementami zmiennymi, nabywanymi, w wyniku socjalizacji, enkulturacji i akulturacji wynikającymi z doświadczeń uczestnictwa w kulturze pogranicza (J. Nikitorowicz, 2009, s. 386). Sytuacja pogranicza wydaje się częściej otwierać na inność, dopuszczać do zmian i modyfikacji, uznawać je i tolerować, zmniejszając lęki przed innymi i niwelując zagrożenie płynące z ich strony. Sądzę, że bezpośrednio ukierunkowuje ku tożsamości wielowymiarowej i wielopłaszczyznowej. W związku z powyższym w swojej pracy tożsamość narodową i etniczną rozumiem jako zmienną, płynną i często wielowarstwową, w sposób oczywisty opartą o kulturę i pochodzenie, ale z drugiej strony zależną od autorefleksji i świadomości jednostki. W socjologii pogranicza często definiuje się tożsamość osób zamieszkujących pogranicza jako tożsamości podwójne (Kwiatkowska, 2016, s. 169–198), nakładające się i hybrydowe. Wreszcie tożsamość pogranicza jest przedstawiana jako łącząca dwie kultury w jednostce albo tworząca nową kulturowo-tożsamościową hybrydę pogranicza (J. Nikitorowicz, 1995, s. 96).

Próbie definicji podejmuje Andrzej Sadowski, który stwierdza, że „tożsamość pogranicza to szczególne (aktywizujące) poczucie przynależności (narodowej, etnicznej, religijnej lub ogólnej – kulturowej) do ułożonej na pograniczu grupy własnej, w połączeniu z poczuciem odrębności (znane kryteria odrębności i granice) oraz dynamicznym stosunkiem względem grupy sąsiedniej, w warunkach silnej wspólnej więzi terytorialnej i świadomości wspólnego, odrębnego względem grupy sąsiedniej, pochodzenia. Na tożsamość pogranicza składają się: aktywizujące poczucie przynależności grupowej, poczucie odrębności wobec grupy sąsiedniej, a jednocześnie pozostawanie z nią w trwałych i dynamicznych stosunkach, istnienie wspólnej, ale różnie interpretowanej więzi terytorialnej oraz świadomość wspólnego pochodzenia etnicznego grupy własnej” (Sadowski, 2019, s. 88). Takie podejście skłania do wniosków, że na pograniczach najczęściej występuje wiele postaci tożsamości reprezentowanych przez poszczególne, funkcjonujące tam zbiorowości. Autorzy analizujący ten problem są raczej zgodni. Sadowski pisze o trzech typach: tożsamości wiążące (silne przywiązanie do grupy własnej), tożsamości pograniczne (przejściowe, pomiędzy tożsamościami o charakterze wiążącym) i tożsamości pomostowe (otwarte na innych, intergraniczne). W podobnym tonie wyraża się Jerzy Nikitorowicz, pisząc o kształtowaniu na pograniczu tożsamości zamkniętej i tożsamości otwartej (J. Nikitorowicz, 1995, s. 57). W swojej książce *Ukraińcy Podlasia. Dylematy tożsamościowe* koncepcję przemian tożsamości narodowej na pograniczu opieram o prace Antoniny Kłoskowskiej, Andrzeja Sadowskiego, Zygmunta Baumana i Jerzego Nikitorowicza.

Trzecia podstawowa kategoria, którą posługuję się w tej pracy, a która jest szczególnie związana z tożsamością, to potrzeba tożsamościowa. W artykule będę używał terminu „potrzeby tożsamościowe”, gdyż są one zwykle obserwowane

w formie grupowej. Postępując się słowem „potrzeba”, najczęściej myślimy o uczuciu braku czegoś lub niezadowoleniu, powodującym powstanie motywacji do uzyskania czegoś, co jest uważane za ważne przez jednostkę lub grupę (związane z wartościami) (Pacholski, Słaboń, 1997, s. 135). Niezaspokojenie danych potrzeb powoduje dążenie do zaspokojenia w postaci podejmowania działań indywidualnych lub zbiorowych. „Zasadniczo potrzeby tożsamościowe obejmują oczekiwania osiągnięcia lub zdobycia niezbędnych wartości, celów, zachowań, dóbr materialnych i intelektualnych pomagających konstruować wizerunek jako osoby wyposażonej w swoją kulturę, umiejscowionej w swojej wspólnocie definowanej na zasadach przynależności/odróżnienia od „innych” i poczucia własnej ojczyzny” (Sadowski, 2021, s. 7). Odwołując się do powszechnie znanej i stosowanej hierarchii potrzeb Masłowa, potrzeby tożsamościowe można lokować zarówno wśród podstawowych potrzeb bezpieczeństwa, jak i drugorzędnych potrzeb przynależności, szacunku i samorealizacji (Maslow, 1990). Oczekiwania na zaspokojenie naszych potrzeb tożsamościowych wynikają z wielu przyczyn i uwarunkowań, ale przede wszystkim wynikają z „potrzeby bezpieczeństwa” (Bauman, 2007, s. 30). Są związane także z potrzebą przynależności do określonej społeczności, będąc ucieczką od samotności, deprywacji. Są spełnieniem oczekiwania na osiągnięcie pewnej samorealizacji.

Zakładam, że potrzeby tożsamościowe, jako potrzeby świadome, pojawiają się wtedy, gdy ludzie potrafią kształtować swoją tożsamość, kiedy mogą wybierać wartości ze swojego otoczenia kulturowego. Potrzeby tożsamościowe można uogólnić jako oczekiwania zachowania więzi rodzinnych, lokalnych, etnicznych, narodowych, religijnych i językowych, zachowania kultury narodowej, ojczyzny prywatnej i ideologicznej, posiadania własnego miejsca, terytorium.

Na pograniczach jednostki uświadamiają sobie swoją przynależność grupową, kulturową czy terytorialną prawie zawsze w kontekście i porównaniu do grup sąsiednich. Podziały dokonują się na zasadach przynależności zbiorowej oraz wyznaczania granic oddzielających „swoich” od „innych”, którzy nie spełniają danych kryteriów kulturowych. Dlatego możemy stwierdzić, że różne grupy etniczne, narodowe, religijne, mniejszości i większości mogą mieć całkowicie inne potrzeby tożsamościowe na danym pograniczu. Potrzeby tożsamościowe będą oczywiście zależne od innych czynników, takich jak: cechy osobowościowe, pozycja w strukturze społecznej, wykształcenie, status materialny, autorytet i inne.

Andrzej Sadowski w swoich pracach (2020; 2021) wyróżnił trzy tendencje związane z potrzebami tożsamościowymi na pograniczu, zarówno w stosunku do grup mniejszościowych, jak i większościowych. Poniżej przedstawiam krótką charakterystykę tych tendencji, gdyż będzie ona niezwykle pomocna przy analizie potrzeb tożsamościowych mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim. Pierwszą tendencją grup mniejszościowych w aspekcie potrzeb tożsamościowych

jest oczekiwanie życia w warunkach zaspokajających potrzebę autonomii wspólnoty etnicznej czy narodowej na obszarze uznawanym za własne terytorium (małą ojczyznę). Istnieje silna potrzeba odrębności grupowej oraz oczekiwanie zaspokojenia przynajmniej podstawowych interesów grupowych. Wybór zainteresowań obejmuje podstawowe potrzeby zbiorowe, umożliwiające funkcjonowanie grupy jako wspólnoty i całości (np. tworzenie instytucji mniejszościowych, krzewienie kultury, świadomości i tożsamości, edukacja młodego pokolenia, równe traktowanie w świetle prawa, możliwość rozwoju bez asymilacji, silne przywiązanie do „małej ojczyzny”). W skrajnych warunkach oczekiwania mniejszości mogą przerozdzić się w perspektywę nacjonalistyczną lub chęć oddzielenia się od większości narodowej w państwie.

Drugi typ związany jest z oczekiwaniem asymilacji z większością narodową, dokonanej w różnym stopniu, bez oczekiwania, że musi być ona pełna. W grupie akceptowane są postawy asymilacji do większości, ale jednocześnie ciągle część grupy zachowuje samoidentyfikację kulturową i elementy własnej kultury etnicznej. Przedstawiciele mniejszości decydujący się na pełną asymilację liczą na całkowitą akceptację i włączenie do formalnych, jak i nieformalnych struktur społeczeństwa większościowego. Jako przykład takich potrzeb tożsamościowych autor koncepcji przedstawia mniejszość białoruską w województwie podlaskim. „W tym przypadku obserwujemy masowy ruch asymilacyjny mniejszości białoruskiej do polskiej większości i zgodę większości na włączenie mniejszości białoruskiej do narodu polskiego. Liczba autochtonicznych Białorusinów w Polsce widocznie spada, maleje również znaczenie autonomii białoruskiej tożsamości narodowej. Kultura białoruska i identyfikacja narodowa stopniowo tracą na znaczeniu. Tożsamość białoruska coraz bardziej się zaciera, potrzebuje coraz mniej miejsca w całej strukturze białoruskiej tożsamości społecznej, w różnych aspektach stopniowo zastępowana jest polskością. Trudno przewidzieć, co stanie się z białoruską tożsamością na pograniczu zarówno w najbliższej, jak i dalszej przyszłości” (Sadowski, 2020, s. 10).

Trzeci rodzaj oczekiwań dotyczy integracji z dominującą większością narodową w państwie. Generalnie byłoby to nawiązywanie relacji i budowanie szerokiej komunikacji z większością przy zachowaniu „wynegocjowanych” formy odrębności grupowej. Moim zdaniem, taka sytuacja jest możliwa w demokratycznym państwie prawa.

Andrzej Sadowski zwraca również uwagę na istnienie trzech głównych tendencji dotyczące potrzeb tożsamościowych większości narodowej na danym pograniczu. Po pierwsze, byłaby to tendencja do wzmacniania własnej tożsamości narodowej, w tym postaw nacjonalistycznych, skutkująca różnymi formami nietolerancji wobec innych tożsamości etniczno-narodowych na pograniczu. Występuje stopniowana nietolerancja na tle etnicznym i narodowościowym oraz brak pełnej akceptacji przedstawicieli mniejszości nawet po ich częściowej lub pełnej asymila-

cji. Największe szanse na akceptację mają te grupy mniejszościowe, których stosunek do asymilacji względem grupy większościowej jest pozytywny. Generalnie tego typu tendencje podkreślają wagę zachowania „czystości etnicznej” narodu na pograniczu, w czym ważną rolę mają odgrywać tworzone na pograniczu instytucje narodowe. Drugi rodzaj występujących potrzeb tożsamościowych większości na pograniczu możemy nazwać „mieszany”. Z jednej strony, większość dąży do kształtowania i wzmacniania własnej tożsamości narodowej w regionie i chętnie propaguje asymilację grup mniejszościowych. Akceptowane jest prawo poszczególnych przedstawicieli mniejszości etnicznych do asymilacji przy jednoczesnym zachowaniu ich autonomicznych tradycji i niektórych elementów pierwotnej kultury. Tego typu potrzeby tożsamościowe w grupie większościowej pozwalają na powiększanie ich potencjału etnicznego i nie burzą dotychczasowego typu tożsamości narodowej. Trzeci typ potrzeb tożsamościowych zakłada otwartość na proces integracji z grupami mniejszościowymi. Wiąże się z gotowością do współpracy międzyetnicznej, inicjowaniem edukacji międzykulturowej, próbami przekształceń i usuwania stereotypów, uprzedzeń na temat mniejszości oraz wsparcia dla wzajemnej współpracy. Pozwala na kształtowanie partnerskich tożsamości mniejszościowych w celu budowy nowego, pluralistycznego społeczeństwa (Sadowski, 2020, 2021).

Podsumowując, należy zwrócić uwagę, że wspieranie jednoczących i integracyjnych potrzeb tożsamościowych, zarówno mniejszości, jak i większości, będzie przyczyniać się do budowania międzyetnicznej koegzystencji na pograniczu. Z drugiej strony, rozwój potrzeb tożsamościowych posiadających potencjał dzielący może wzmacniać poczucie odrębności, a w pewnych sytuacjach powodować napięcia i konflikty etniczne.

Uważam, że wszystkie zaprezentowane tendencje odnoszące się do potrzeb tożsamościowych mogą być wzajemnie powiązane i występować na poszczególnych etapach rozwoju danej tożsamości grupy etnicznej i narodowej, zarówno większościowej, jak i mniejszościowej na danym pograniczu. Postaram się ten proces przemian i ewolucji zaprezentować na przykładzie mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim, ale sądzę, że można podobne analizy przeprowadzić w stosunku do praktycznie każdej mniejszości etnicznej czy narodowej, tak w interesującym nas województwie, jak i w Polsce. Oczywiście w przypadku każdej mniejszości w regionie wynik analizy mógłby być inny (asymilacja, odtwarzanie własnej kultury i etniczności oraz instytucjonalizacja, integracja w ramach i na zasadach społeczeństwa obywatelskiego). Zwracam również uwagę na fakt, że potrzeby tożsamościowe mniejszości i większości pozostają, tak jak większość zjawisk społecznych na pograniczu, we wzajemnej zależności.

Przemiany potrzeb tożsamościowych Ukraińców Podlasia

Opisując w niniejszym artykule przemiany potrzeb tożsamościowych ukraińskiej mniejszości na terenach dzisiejszego województwa podlaskiego, zwracam szczególną uwagę na zmienność tożsamości jako jej cechę charakterystyczną w obecnych czasach oraz na jej powiązania z indywidualnymi i świadomymi decyzjami poszczególnych osób. Każda mniejszość w regionie podlega swoistej tożsamościowo-kulturowej ewolucji i w związku z tym może mieć całkowicie odmienne potrzeby tożsamościowe, odzwierciedlające etap rozwoju tożsamości grupowej. Opisując przemiany potrzeb tożsamościowych i samej tożsamości „Ukraińców Podlasia”, chciałbym zacząć od aspektu historycznego, umiejscawiając ten etnos na dzisiejszym pograniczu polsko-białoruskim.

Ziemie dzisiejszego województwa podlaskiego, wchodzącego w skład historycznego Podlasia, były zasiedlane już w wiekach XI-XII, zarówno przez ludność z Mazowsza, jak i ludność z Rusi (dzisiejsza Ukraina). Jako najstarszy gród ruski na tych ziemiach podaje się Drohiczyn (XI wiek) oraz Brześć, Mielnik, Bielsk czy Suraż. Kolejne fale osadnictwa Rusinów pochodziły głównie z Wołynia. Procesy osadnicze z różnym natężeniem trwały aż do końca XVIII wieku (Gloger, 1903; Hawryluk, 1993, 1999; Wiśniewski, 1977; Makarski, 1996; Barwiński, 2011). Już w XV wieku widoczne stały się różnice i granice między regionami zasiedlanymi przez ludność o odmiennej religii i języku. „Cały zachód, stanowiący niegdyś część Mazowsza, zasiedliła ludność polska, przeważnie drobnoszlachecka. Część południowo-wschodnią zasiedliła we wsiach chłopskich i miastach ludność ruska nadbużańska, pochodzenia północno-ukraińskiego. Część północno-wschodnią objęła w swe posiadanie białoruska ludność z nad Niemna i z nad Rosi z dużą domieszką litewską i zapewne, także z potomkami uchodźców jaćwieskich” (Wiśniewski, 1977). Bardzo szybko wykształciły się więc granice obszarów etnicznych na Podlasiu, które z biegiem lat ulegały jedynie niewielkim zmianom. Pierwsze oficjalne szacunki dotyczące liczebności ludności ruskiej na obszarach dzisiejszego województwa podlaskiego zostały opracowane przez spis i statystykę pruską z 1800 roku. Według tamtych danych na tych terenach zamieszkiwało około 40 tys. Rusinów (Hawryłów, 1999). Jeszcze większą liczbę ludności o tym pochodzeniu etnicznym wskazuje pierwszy rosyjski spis powszechny na tych ziemiach z 1897 roku, w którym pytano badanych zarówno o język ojczysty, jak i o wyznanie (Wakar, 1917).

Całkowite odwrócenie tych wyników następuje w okresie międzywojennym w świetle badań i spisów ludności. Zarówno dane pochodzące ze spisu z 1921 roku, jak i z roku 1931 sugerują praktyczny zanik tożsamości rusińskiej czy ukraińskiej na terenie dzisiejszego województwa podlaskiego. Zwraca uwagę natomiast pojawiająca się ogromna liczba osób deklarujących używanie języka białoruskiego

lub przynależność właśnie do tej grupy narodowościowej. W 1931 roku było to aż 57817 osób w powiecie bielskim. Ani wcześniejsze ruchy osadnicze, ani żadne poprzednie spisy ludności nie wykazywały tak dużej liczebności tej grupy. Sugeruje to, że „(...) między Narwią i Bugiem, w bardzo krótkim czasie nastąpiło całkowite odwrócenie ukraińsko-białoruskiej struktury narodowościowej i praktycznie «likwidacja» kilkudziesięciotysięcznego etnosu ukraińskiego, który do początku XX w. powszechnie występował na tym obszarze” (Barwiński, 2011, s. 127). W tym czasie miejscowa ludność wiejska miała bardzo słabo rozwinięte poczucie tożsamości narodowej czy nawet etnicznej. Istniejące różnice postrzegano głównie na zasadach przynależności religijnej, co odróżniało miejscową ludność pochodzenia ukraińskiego od Ukraińców z Galicji czy Wołynia. Jerzy Wiśniewski (1977) w ten sposób próbuje tłumaczyć ten fenomen: „Miejscowi określali ludność ruską w powiecie bielskim jeszcze w początkach XX wieku jako Rusinów lub Ukraińców. Bardzo możliwe, że osiedlenie się wśród nich autentycznych Białorusinów, działalność urzędników i popów białoruskiego pochodzenia spowodowała, że zaczęto ich uważać za Białorusinów”.

Faktem jest, że wbrew oficjalnym wynikom spisów wielu polskich badaczy kwestionuje i podważa możliwość w owym okresie tak gwałtownych zmian struktury etniczno-narodowościowej na tym obszarze. Zarówno Alfons Krysiński (1928), jak i Jerzy Tomaszewski (1985) podkreślają, że ludność prawosławna, żyjąca między Narwią a Bugiem, jest niewątpliwie pochodzenia ukraińskiego. Leon Wasilewski (1927) podkreśla, że „(...) powiat bielski wykazuje 30,5% Białorusinów będących w rzeczywistości Ukraińcami językowo”. Podobieństwo wyznania w stosunku do mniejszości białoruskiej w województwie podlaskim spowodowało istotne problemy tożsamościowe i świadomościowe ludności pochodzenia rusińskiego. Wynika to głównie z polityki prowadzonej przez państwo polskie przed 1989 rokiem i ideologii wywodzącej się jeszcze sprzed 1939 roku i powstania BSRR. W okresie powojennym tworzenia i działania PRL-u tak władze centralne, jak i lokalne, a za nimi miejscowa administracja przyjęły zasadę prostej klasyfikacji narodowościowej ludności według kryterium religijnego. Wszyscy wyznawcy prawosławia w dzisiejszym województwie podlaskim zostali uznani za Białorusinów (Mironowicz, 1993, 2000). W tym okresie silnie utrwalił się, funkcjonujący często do dzisiaj, społeczny stereotyp „prawosławny-Białorusin” i „katolik-Polak”. Stereotyp ów stał się żywy zarówno wśród ludności katolickiej, jak i ludności prawosławnej dzisiejszego województwa podlaskiego. Badania naukowe nie potwierdziły słuszności utożsamiania całej ludności prawosławnej z narodem białoruskim, a część autorów zaznaczała, że w czasach dzisiejszych wśród prawosławnych dominującą autoidentyfikacją narodowo-religijną jest „Polak-prawosławny”. Zwracano również uwagę na istnienie w województwie małej części ludności prawosławnej o ukraińskiej tożsamości narodowej (Barwiński, 2005, 2011; Mironowicz,

1993; Sadowski, 1995; Wysocki, 2006). Kiedy władze państwowe silnie promowały stereotyp „prawosławny-Białorusin”, wielu przyjęło te wskazówki tożsamościowe za prawidłowe i swoje. Dlatego „(...) aż 73% deklaracji narodowości białoruskiej na Podlasiu przypada na obszar między Bugiem a Narwią, czyli na ziemię, które według historyków i językoznawców, zostały w średniowieczu zasiedlone przez ludność pochodzenia ukraińskiego (...)” (Barwiński, 2011, s. 130).

Powyżej przedstawione badania historyków, socjologów i lingwistów oraz płynące z nich wnioski skłaniają do konkluzji, że wśród etnosu ukraińskiego w dzisiejszym województwie podlaskim występowała słabo rozwinięta tożsamość etniczno-narodowa. Związane z nią potrzeby tożsamościowe koncentrowały się wokół zachowania „swojskości” czy „tutejszości”, a większość tego etnosu nie widziała w ogóle potrzeby deklaracji narodowościowych czy przypisywania siebie do jakiegokolwiek narodu. Pod wpływem prowadzonej polityki kulturowej i narodowościowej pojawiła się grupa potrzeb tożsamościowych koncentrujących się wokół asymilacji do większości polskiej lub mniejszości białoruskiej. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że kilkadziesiąt lat temu etnos ukraiński w regionie i ludność z nim związana, ich świadomość pozostawała na poziomie świadomości etnicznej, a nie narodowej (Pawluczuk, 1972, s. 131; Sajewicz, 2008). Są to głównie mieszkańcy wsi, silnie związani z jej kulturą i religią prawosławną, których łączy silna więź ze społecznością miejscową i rodzinną (Sadowski, 1991, s. 102–103; Mironowicz, 1993, s. 202–214). Przedstawiciele tego typu dyskursu czują silne związki ze „swoimi”, a podstawowym sposobem zaliczania do tej kategorii jest wyznaczenie i miejsce zamieszkania lub urodzenia. „Uderzającą cechą takich osób jest przede wszystkim chłopskość i niski na ogół poziom wykształcenia” (Sajewicz, 2008, s. 28). Ludność ta wykształciła brak potrzeby utożsamiania się z konkretną grupą etniczną czy narodową, a gdy sytuacja tego wymagała, ulegała, często bezrefleksyjnie i dla „świętego spokoju”, narzuconym i proponowanym odgórnie identyfikacjom. Dlatego do lat 80. XX wieku większość przedstawicieli mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim, wskutek prowadzonej przez PRL polityki kulturowej i narodowościowej, uległa asymilacji do polskości lub białoruskości.

Od początku lat 80. XX wieku następuje istotna zmiana potrzeb tożsamościowych części młodych i dobrze wykształconych osób związanych z etnosesem ukraińskim, żyjących między Bugiem a Narwią w województwie podlaskim. Uczucia tych ludzi oraz ich poglądy na sytuację tożsamościową w regionie dobrze opisuje jeden z uczestników moich badań. „Dokładnie tak. Oczywiście, że nie od zawsze się czułem Ukraińcem. Moja ukraińskość pojawiała się od zaprzeczania białoruskości, dlatego że ja jestem tym pierwszym pokoleniem, które że tak powiem dostało argumenty, żeby powiedzieć, że nas ordynarnie oszukują. Wmawiają nam ciemnotę, bo my tacy nie jesteśmy. Ja chyba miałem osiemnaście lat jak wyszedł, pojawił się *Atlas gwary Słowian wschodniej Białostoczczyzny*. Do tej pory gdzieś

oficjalnie słyszałem tylko, że my rozmawiamy po białorusku. Wziąłem ten atlas gwar wschodniosłowiańskiej Białostoczczyzny, czytam i co tu się okazuje? Żaden to jest białoruski, tylko ukraiński. A była taka sytuacja, że byliśmy odcięci od szkoły, od literatury, od żywego słowa – kompletna izolacja. Ktoś tam chciał nas przekreślić jak w jakiejś maszynie. To się nie udało – na szczęście. To się właśnie zaczęło od zaprzeczania białoruskości, bo to nie była nasza tożsamość. No, a później zaczęło się odkrywanie korzeni. Ta tożsamość zaczęła się, pojawiła się na drodze poszukiwań. Przy tych poszukiwaniach to chodziło mi o dobre samopoczucie i prawdę. Ja się źle z tym czułem, że mnie ktoś określał, że ja jestem Polakiem albo Białorusinem. Ja wcale tak nie uważałem, zacząłem poszukiwać ludzi, którzy myślą podobnie do mnie i się okazało, że nie jestem osamotniony, że jest nas sporo i z czasem zaczęliśmy tworzyć instytucje” (W25). Szeroki dostęp ludności wsi do edukacji oraz słabnąca polityka kulturowo-narodowościowa państwa sprawiły, że kulminacyjnym punktem tego ruchu był przełom lat 80. i 90. XX wieku. W tym miejscu należy podkreślić, że współcześni Ukraińcy w województwie podlaskim spotkali się z odmiennymi problemami kształtowania i rewitalizacji własnej tożsamości w stosunku do pozostałych grup mniejszości ukraińskiej z innych regionów kraju. Po pierwsze nie dotknęła ich akcja „Wisła”, co w bardzo znaczącym stopniu ułatwiło kontynuowanie i pielęgnowanie tradycji kulturowo-językowych. Nie zostało im odebrane poczucie bycia ludnością „tutejszą”. W odróżnieniu od przedstawicieli mniejszości ukraińskiej w innych regionach kraju, Ukraińcy na Podlasiu związani są li tylko z prawosławiem, co również może stanowić o ich specyficznej i nieco odmiennej strukturze tożsamości oraz potrzeb tożsamościowych. Jednocześnie zostali zmuszeni do podjęcia wyzwania dotyczącego przebudowy stereotypu mówiącego, iż każdy prawosławny mieszkaniec województwa podlaskiego jest Białorusinem. W przeciwieństwie do swoich pobratymców w innych regionach kraju Ukraińcy na Podlasiu nie są osamotnieni w „inności”, co zrodziło odmienne problemy tożsamościowe nie tylko związane z asymilacją do polskości (A. Nikitorowicz, 2014).

Ruch związany z rewitalizacją tożsamości ukraińskiej dotyczył ludności czy – w wielu społecznościach wiejskich i miejskich – pojedynczych osób, które stały się świadome posiadania odmiennych cech etnicznych i kulturowych wobec zarówno większości polskiej, jak i mniejszości białoruskiej w województwie podlaskim. Osoby te najczęściej zdały sobie sprawę z ukraińskiego charakteru gwary, jaką się posługują lub posługiwali się ich przodkowie, zauważyli również różnice w folklorze i kulturze. W związku z tym wzrosło ich zainteresowanie sprawami narodowościowymi, a zwłaszcza językiem, historią i kulturą. Ta sytuacja na przełomie lat 80. i 90. XX wieku dotknęła niewielką liczbę osób z wykształceniem wyższym i średnim, a ich potrzeby tożsamościowe koncentrowały się głównie wokół rewitalizacji, instytucjonalizacji i ukształtowania autonomii grupy. Od tamtego

czasu ten ruch stopniowo przybierał na sile. Właśnie w tamtym momencie otworzyło się pole do działania dla powstałej elity ruchu mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim. Ich pierwszymi zadaniami było krzewienie odrodzenia tożsamości ukraińskiej w regionie w oparciu o wyróżniające cechy kulturowe, zarówno w stosunku do większości polskiej, jak i mniejszości białoruskiej w regionie. Przedstawiciele tej elity byli również świadomi, przedstawionych powyżej, cech odróżniających ich grupę od pozostałych przedstawicieli mniejszości ukraińskiej w Polsce. Te czynniki doprowadziły do pojawienia się bardzo mocnych potrzeb tożsamościowych związanych z zaspokojeniem potrzeby autonomii własnej grupy, przywiązaniu do małej ojczyzny oraz szybkiej i silnej instytucjonalizacji.

Związek Ukraińców Podlasia powstał i działał początkowo w ramach ogólnopolskiej organizacji mniejszości ukraińskiej – Związku Ukraińców w Polsce i był oddziałem organizacji. Jednak bardzo szybko, bo już 22 marca 1992 roku nastąpiło oderwanie i usamodzielnienie się organizacji – powstał Związek Ukraińców Podlasia. Separacja nastąpiła pod wpływem sprzeczności i kształtowania odmiennych celów i działań organizacji w kwestii lingwistyki, etnografii oraz wyznania (Misiejuk, 2004). Zarówno w swoim programie, statucie, jak i w podejmowanych działaniach Związek Ukraińców Podlasia opiera się na miejscowych tradycjach, gwarze, kultywowaniu lokalnych tradycji i folkloru oraz „małej, prywatnej ojczyźnie”.

Chcąc zadbać o kultywowanie i odradzanie się miejscowego folkloru i tradycji w połączeniu z ogólnie pojmowaną kulturą mniejszościową i ukraińską, cyklicznie organizowane są liczne imprezy kulturalne. Największą z nich jest Festiwal Kultury Ukraińskiej na Podlasiu – „Podlaska Jesień”, odbywający się nie tylko w Bielsku Podlaskim, ale również m. in. w Białymstoku, Siemiatyczach czy Czeremesze. Równie popularną i znaną w regionie imprezą kulturalno-folkową, organizowaną przez ZUP, jest wydarzenie „Na Iwana, na Kupała” odbywające się nad zalewem w Dubiczach Cerkiewnych. Ma ono już ponaddwudziestoletnią tradycję, pierwszy raz odbyło się bowiem w 1996 roku nad Narwią. Nad zalewem Bachmaty w Dubiczach Cerkiewnych odbywa się od 1998 roku. Impreza, która rokrocznie gromadzi co najmniej 8 tysięcy osób, jest doskonałym miejscem promocji i prezentacji nie tylko ukraińskiej muzyki folkowej, ale także miejscowych tradycji i zwyczajów oraz działań podejmowanych przez lokalne chóry oraz zespoły młodzieżowe i dziecięce (Łabowicz, 2005). Pod patronatem ZUP działa kilka amatorskich zespołów artystycznych, skierowanych zarówno do dzieci, jak i dorosłych. Warto wymienić zespoły: Ranok z Bielska Podlaskiego, Rodyna z Dubiażyna, Strumok z Dubicz Cerkiewnych, Hiłoczka z Czeremchy, Tyrse z Kleszczel.

Bardzo ważną częścią realizacji celów, stawianych w statucie organizacji, jest wydawanie przez ZUP periodyku „Nad Buhom i Narwoju”. Publikowane w nim artykuły dotyczą życia kulturowego, religijnego i politycznego miejscowej

ludności pochodzenia ukraińskiego. W piśmie przedstawiane są zarówno wątki historyczne, jak i aktualne wydarzenia dotyczące ludności ukraińskojęzycznej w województwie podlaskim. Periodyk pełni centralną rolę w procesie zachowania i odradzania się kultury ukraińskiej w regionie między Bugiem a Narwią oraz jest głosem mniejszości w regionie i kraju.

Związek Ukraińców Podlasia od początku swojej działalności dążył do uruchomienia ukraińskojęzycznego programu telewizyjnego oraz programu radiowego. Ich celem jest relacjonowanie istotnych faktów i wydarzeń z życia miejscowej ludności oraz przedstawianie punktów widzenia grupy, a także pomoc w szerzeniu świadomości i tożsamości wśród mieszkańców województwa podlaskiego posługujących się gwarą języka ukraińskiego. Programy najczęściej są nadawane w języku mniejszości z jednoczesnym tłumaczeniem na język polski w postaci napisów – w przypadku telewizji (Kuprianowicz, 1992). Przedstawiciele mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim prowadzą od 1991 roku w Radiu Białystok program „Ukraińska Dumka”, który emitowany jest trzy razy w tygodniu. Program telewizyjny zaczął się ukazywać od 1995 roku, jeszcze w ramach Warszawskiego Ośrodka Telewizji. Po powstaniu Białostockiego Ośrodka Telewizji program o nazwie „Ukraiński Przegląd” ukazuje się w ramach bloku tematycznego o nazwie „Sami o sobie” dotyczącego wszystkich mniejszości województwa.

Ukraińcy Podlasia od początku swojej działalności byli świadomi wagi, jaką dla rozwoju mniejszości i jej kultury ma edukacja młodego pokolenia. Dlatego od początku swojej działalności ZUP dążył do uruchomienia w miejscowych szkołach klas umożliwiających naukę języka ukraińskiego i poznawanie kultury. Dzisiaj naukę języka ukraińskiego prowadzi się w Bielsku Podlaskim, Czeremesze i Białymstoku. Lekcje są zorganizowane w takich placówkach edukacyjnych, jak np. Przedszkole nr 9 w Bielsku Podlaskim, Szkoła Podstawowa im. A. Mickiewicza w Bielsku Podlaskim, Zespół Szkolno-Przedszkolny w Czeremesze, Samorządowe Przedszkole Integracyjne nr 26 w Białymstoku czy Szkoła Podstawowa nr 9 w Białymstoku. W roku szkolnym 2020/2021 ojczystego języka ukraińskiego w województwie podlaskim uczyło 430 uczniów.

Przedstawiciele i działacze ZUP, również w ostatnich latach, rozpoczęli działalność nie tylko kulturowo-instytucjonalną, ale również polityczną. Ta aktywność przyniosła sukcesy w ostatnich wyborach samorządowych. Przedstawiciele Związku Ukraińców Podlasia znaleźli się w radach miast i gmin oraz pełnią różne funkcje samorządowe – wójta, zastępcy burmistrza, przewodniczącego rady miasta, sołtysów w miejscowościach położonych głównie w południowej części województwa podlaskiego. W skali krajowej przedstawiciel ZUP jest ważnym i aktywnym członkiem Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych.

Silne potrzeby tożsamościowe związane z autonomią, instytucjonalizacją i edukacją doprowadziły do sytuacji, w której Ukraińcy Podlasia na stałe wpisali

się w narodowo-etniczny obraz województwa podlaskiego i pogranicza. Jest to jedyna mniejszość w województwie podlaskim, która w perspektywie kolejnych spisów powszechnych zanotowała wzrost liczebności. W 2011 roku 2,2 tys. osób zadeklarowało utożsamianie się z narodowością ukraińską w regionie, co stanowi wzrost o prawie 60% w stosunku do wyników z 2002 roku. Osobiście uważam, że intensywne i widoczne w regionie realizowanie swoich potrzeb tożsamościowych przyczyni się do jeszcze lepszego wyniku w spisie powszechnym z 2021 roku (w momencie pisania artykułu nie są znane wyniki spisu).

Zrewitalizowana tożsamość, podobnie jak większość tożsamości na pograniczach, jest najczęściej wielowymiarowa (np. podwójna) i nie w pełni ukonstytuowana. Świadczą o tym choćby zmiany, jakie dokonały się w tożsamości tej grupy pod wpływem wojny w ojczyźnie ideologicznej, czyli Ukrainie. W 2011 roku przedstawiciele grupy określali siebie jako „Ukraińców Podlasia”, grupę spójną i wyraźną, opierającą się o takie wyróżniki jak: język w postaci archaicznej gwary, autochtoniczność, miejscowa kultura ludowa i zwyczaje oraz wyznanie prawosławne. W tamtym okresie tożsamość etniczno-narodowa badanej grupy opierała się również w znacznej mierze na oderwaniu i przeciwstawieniu własnej grupy narodowościowej Białorusinom oraz na silnym przywiązaniu do małej ojczyzny, czyli terenów między rzekami Bug i Narew (A. Nikitorowicz, 2014). W ostatnich latach nastąpiły zmiany w tożsamości polegające na faktycznym odrzuceniu potrzeby autonomii wobec pozostałej części mniejszości ukraińskiej w Polsce, a także rozbrat z religią i gwarą jako cechami silnie dystynktywnymi. Ich głównym powodem była wojna w ojczyźnie ideologicznej i jej konsekwencje (A. Nikitorowicz, 2016).

Mniejszość ukraińska w województwie podlaskim uzyskała silną podmiotowość i świadomość swoich praw co sprawia, że mocniej walczy i upomina się o swoje potrzeby tożsamościowe. Nastąpiła ewolucja od potrzeb związanych jedynie z instytucjonalizacją, autonomią i pielęgnowaniem kultury do potrzeb bardziej rozwiniętych, jak np. zabezpieczenie edukacji i rozwoju języka czy łączności z macierzą. Widoczna jest również silna potrzeba poszanowania tożsamości mniejszości i godności: być widocznym, ale nie dyskryminowanym. Ma w tym pomóc coraz większa potrzeba uczestniczenia w życiu politycznym regionu i kraju. Uważam, że te zmiany świadczą o wchodzeniu mniejszości w trzecią grupę potrzeb tożsamościowych opisanych przez Andrzeja Sadowskiego. Mniejszość ukraińska w województwie podlaskim, ale w skali kraju nie tylko ona, wykształciły potrzeby integracyjne w stosunku do większości narodowej i państwa. Za pomocą różnorodnych działań stara się budować platformy szerokiej komunikacji i włączania w istniejące struktury przy jednoczesnym zachowaniu ustalonych form odrębności grupy.

Oczywiście świadomy jestem faktu, że te wszystkie zmiany tożsamościowe, jak i zmiany potrzeb tożsamościowych nie dzieją się w politycznej, społecznej

i kulturowej próżni. Sytuacja w Polsce i na pograniczu polsko-białoruskim generowała i generuje szereg czynników wpływających na przemiany w łonie opisywanej mniejszości. Uważam, że zarówno w optyce historycznej, jak i współcześnie najważniejsze z tych czynników to: potrzeby tożsamościowe większości polskiej, dostęp do kształcenia i edukacji (wiedza i język), postępująca od lat 80. XX wieku demokratyzacja życia społecznego, uzyskanie przez mniejszości praw i podmiotowości, prowadzona polityka wewnętrzna w danym kraju (np. obecny powrót do idei państwa narodowego), prowadzona polityka zewnętrzna (np. kontakty i konflikty z sąsiadami, współpraca mniejszości lub jej brak z macierzą) oraz sytuacja w ojczyźnie ideologicznej. Znaczenie i wagę poszczególnych czynników dla rozwoju lub zaniku danych potrzeb tożsamościowych należałoby dokładnie zbadać.

Zakończenie

Dla pełnego obrazu sytuacji na pograniczu konieczna jest analiza i dogłębne zbadanie potrzeb tożsamościowych wszystkich mniejszości narodowych i etnicznych zamieszkujących województwo podlaskie: białoruskiej, ukraińskiej, litewskiej, tatarskiej, romskiej, rosyjskiej, żydowskiej (z perspektywy pamięci) oraz potrzeb tożsamościowych większości polskiej, odnosząc się zarówno do ich własnego wizerunku, jak i grup współzamieszkujących region. Taka analiza potrzeb tożsamościowych w oparciu o historię i aktualnie przeprowadzone badania umożliwia ukazanie etapu rozwoju grupy, jej dążeń oraz prowadzenie adekwatnej polityki mniejszościowej w państwie.

W przypadku mniejszości ukraińskiej w regionie widoczna jest bardzo ciekawa ewolucja tak potrzeb tożsamościowych, jak i samej tożsamości. Grupa ta w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat przeszła przez wszystkie tendencje potrzeb tożsamościowych wymienianych w koncepcji Andrzeja Sadowskiego: od całkowitego braku potrzeby identyfikacji narodowej i pojawienia się silnych potrzeb asymilacji do polskości i białoruskości, przez potrzeby związane z rewitalizacją, instytucjonalizacją i autonomią, do widocznych potrzeb równego, podmiotowego traktowania, edukacji i integracji.

Moim zdaniem, zaspokojenie potrzeb tożsamościowych mieszkańców pogranicza wschodniego przyniosłoby świadome budowanie regionalnego społeczeństwa pluralistycznego, w dalszej perspektywie – społeczeństwa wielokulturowego. Konieczne jest podjęcie pewnych działań w celu rozwiązania wielu problemów będących dziedzictwem autokratycznej przeszłości oraz nowych problemów, które powstają w nowym, zróżnicowanym kulturowo społeczeństwie. Stopniowe ich rozwiązywanie przyczyni się do ewolucji w kierunku regionalnego społeczeństwa pluralistycznego opierającego się na wysokim poziomie instytucjonalizacji, integracji, zachowaniu różnorodności kulturowej oraz akceptacji i umiejętności wynegocjowania kompromisu.

Bibliografia

- Austin, J.L. (1975). *How to Do Things with Words*. Harvard University Press.
- Benenowska, I., Laskowska, E., Morzyńska-Wrzosek, B. (red.). (2019). *Aksjologiczne aspekty komunikacji. Materiały z Forum Etyki Słowa*. Wyd. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.
- Bauman, Z. (2007). *Tożsamość. Rozmowy z Benedetto Vecchim* (Tłum. J. Łaszcz). Gdańskie Towarzystwo Psychologiczne.
- Barwiński, M. (2005). Struktura narodowościowa i językowa mieszkańców południowo-wschodniej części województwa podlaskiego. Porównanie wyników badań terenowych i narodowego spisu powszechnego. *Pogranicze. Studia Społeczne*, 12, 67–84.
- Barwiński, M. (2011). Ukraińcy na Podlasiu – geneza, kontrowersje, współczesność. *Acta Universitatis Lodziensis Folia Geographica Socio-Oeconomica*, (11), 123–144.
- Glinka, S., Obrebska-Jabłońska, A., Siatkowski, J. (red.). (2012). *Atlas gwar wschodniostowiańskich Białostoczczyzny* (Tom 1). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wyd. Polskiej Akademii Nauk.
- Gloger, Z. (1903). *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*. Wiedza Powszechna.
- Golka, M. (2010). *Imiona wielokulturowości*. Warszawskie Wyd. Literackie „Muza”.
- Hawryluk, J. (1993). *Ż dziejów cerkwi prawosławnej na Podlasiu w X-XVIII wieku*. Zarząd Główny Związku Ukraińców Podlasia.
- Hawryluk, J. (1999). *Kraje ruskie Bielsk, Mielnik, Drohiczyn. Rusini-Ukraińcy na Podlasiu – fakty i kontrowersje*. Fundacja Świętego Włodzimierza Chrzcziciela Rusi Kijowskiej.
- Jałowicki, B., Kaprański, S. (2011) Peryferie i pogranicza jako interdyscyplinarny obszar badawczy. W: B. Jałowicki, S. Kaprański (red.), *Peryferie i pogranicza. O potrzebie różnorodności* (s. 7–32). Wyd. Naukowe Scholar.
- Kuprianowicz, G., Ryżyk, E. (1992) Kronika Polska. *Nad Buhom i Narwoju* (3), 27–28.
- Kwiatkowska, A. (2016). Tożsamość i poczucie szczęścia mieszkańców pogranicza. W: J. Miluska (red.), *Psychologia społeczno-kulturowego pogranicza. Wstęp do koncepcji badań* (s. 169–197). Wyd. Naukowe Wydziału Humanistycznego.
- Krysiński, A. (1928). Liczba i rozmieszczenie Białorusinów w Polsce. *Sprawy Narodowościowe*, (3–4), 351–378.
- Łabowicz, L. (2005). Co przyniesie przyszłość? *Nad Buhom i Narwoju* (3), 9–12.
- Machaj, I. (2000). Pogranicze. W: W. Kwaśniewicz i in. (red.), *Encyklopedia Socjologii* (T 3; s. 125–128). Oficyna Naukowa.
- Makarski, W. (1996). *Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV. Studium językowo-etniczne*. Wyd. KUL.
- Maslow, A. (1990). *Motywacja i osobowość*. Wyd. PAX.

- Misiejuk, D. (2004). Tożsamość ukraińska w Polsce: odtwarzanie czy tworzenie? Uwagi o kreacji tożsamości mniejszościowej. W: Z. Jasiński, T. Lewowicki (red.), *Kultura mniejszości narodowych i grup etnicznych w Europie*. Wyd. Uniwersytetu Opolskiego.
- Mironowicz, E. (1993). *Białorusini w Polsce 1944-1949*. Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- Mironowicz, E. (2000). *Polityka narodowościowa PRL*. Białoruskie Towarzystwo Historyczne.
- Nikitorowicz, J. (1995). *Pogranicze, tożsamość edukacja międzykulturowa*. Trans Humana.
- Nikitorowicz, J. (2009). *Edukacja regionalna i międzykulturowa*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Nikitorowicz, J. (2017). *Etnopedagogika w kontekście wielokulturowości i ustawicznie kształtującej się tożsamości*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Nikitorowicz, A. (2014). *Ukraińcy Podlasia. Dylematy tożsamościowe*. Nomos.
- Nikitorowicz, A. (2016). Transformacja tożsamości mniejszości narodowej w warunkach istotnych zmian politycznych na przykładzie Ukraińców Podlasia. *Pogranicza. Studia Społeczne*, 17(2), 163–177. <https://doi.org/10.15290/pss.2016.28.02.09>
- Pacholski, M., Słaboń, A. (1997). *Słownik pojęć socjologicznych*. Akademia Ekonomiczna w Krakowie.
- Pawluczuk, W. (1972). *Światopogląd jednostki w warunkach rozpadu społeczności tradycyjnej*. Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- Sajewicz, M. (2008). Zagadnienie przynależności etniczno-językowej prawosławnych mieszkańców powiatu hajnowskiego na Białostoczczyźnie. W: M. Stepaniuk (red.), *Gwary Północnego Podlasia*. Stowarzyszenie Dziedzictwo Podlasia-Związek Ukraińców Podlasia.
- Sadowski, A. (1991). *Narody Wielkie i Małe. Białorusini w Polsce*. Instytut Religioznawstwa Uniwersytet Jagielloński.
- Sadowski, A. (1995). *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*. Wyd. Trans Humana.
- Sadowski, A. (2008). Pogranicze – pograniczność – tożsamość pograniczna. Polskie granice i pogranicza: nowe problemy i interpretacje. *Pogranicza. Studia Społeczne*, 14, 17–30.
- Sadowski, A. (2006). *Białystok. Kapitał społeczny mieszkańców miasta*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej.
- Sadowski, A. (2019). Tożsamość pogranicza jako kategoria socjologii pogranicza. Próba reinterpretacji. *Roczniki Nauk Społecznych*, (4), 73–92.
- Sadowski, A. (2020). *Multiculturalizm as the project to satisfy the identity needs among the inhabitants of borderlands* (w druku).
- Sadowski, A. (2021). Borderland inhabitants' identity needs. W: M. Bienkowska (red.), *Borders-Borderlands-Identity Needs* (w druku).

- Tomaszewski, J. (1985). *Rzeczpospolita wielu narodów*. Wyd. Czytelnik.
- Wakar, W. (1917). *Rozwój terytorialny narodowości polskiej* (Część II. Statystyka narodowościowa Królestwa Polskiego). Drukarnia Synów St. Niemiry.
- Wasilewski, L. (1927). Istotna liczba Ukraińców w Polsce. *Sprawy Narodowościowe*, (5–6), 227–236.
- Wiśniewski, J. (1977). Osadnictwo wschodniosłowiańskie Białostocczyzny – geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne. *Acta Baltico-Slavica*, 4, 7–80.
- Wysocki, R. (2006). Dylemat wyboru tożsamości narodowej ludności ukraińskiej na Północnym Podlasiu w warunkach demokratyzacji systemu politycznego w Polsce w latach 1989-2004. W: B. Halczak (red.), *Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu* (s. 175–208). Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.

Transformation of Identity Needs in the Context of Contemporary Challenges. The Case Study of the Ukrainian Minority in the Podlaskie Voivodeship

Abstract: The article in the theoretical part deals with minority identity, its revitalization and understanding what identity needs are. Attention was paid to the borderland as a special place for forming identity, especially ethnic and national identity. The second part of the article presents the transformation of identity needs of “Ukrainians from Podlasie”. This is an interesting and unique group, which has made an effort to revitalize its identity and in recent years has undergone a specific evolution of its identity needs: from a complete lack of the need for national identification and the emergence of strong needs for assimilation to Polish and Belarusian identity, through the needs related to revitalization, institutionalization and autonomy to the visible needs for equal, subjective treatment, education and integration. Although the article deals with the Ukrainian minority in the Podlaskie Voivodeship in Poland, its findings apply universally to the transformation of ethnic and national minority identities in contemporary societies. The path of transformation of identity needs described in the article refers to many minorities and ethnic groups functioning in modern democracies in Europe and in the world.

Keywords: borderland, ethnic identity, national identity, identity needs, ethnic minority, national minority.